

FENNTARTHATÓ TUDATFORMÁK A TÚLRACIONALIZÁLT VILÁGBAN

DOI 10.35402/kek.2025.1.5

Absztrakt

Tudatunk szellemi válsága tetten érhető abban, hogy gondolkodásunkat a racionális módon kívül, intuitívan, szimbolikusan, mitikusan vagy mágikusan – tehát 'irracionalisan' – egyre kevésbé tudjuk érvényesíteni. A posztmodern ipari társadalomban, amely pusztán materiális értékeket helyez előtérbe, ezen alternatív gondolkodásmódokra 'nincs is szükségünk', így azok leértékelődnek és háttérbe szorulnak. Milyen jelentőséggel bír a kapitalizmus kollektív tudattalanba való beférkőzése? Melyek a fenntartható tudatformák, azok hogyan kapcsolódnak természetszemléletünkhöz, valamint közösségi és rituális aspektusokhoz? A gondolkodás eredeti, komplex működése átékelhető-e a jelen kontextusában?

Kulcsszavak: irracionális tudatformák, posztmodern identitáskeresés, kollektív tudattalan, környezettudatosság, ritualitás, fenomenológia

Abstract

The intellectual crisis of our consciousness is evident in the diminishing ability to employ forms of thinking beyond the rational — such as intuitive, symbolic, mythical, or magical modes — thus limiting our use of 'irrational' cognition. In the postmodern industrial society, where distorted ideologies prioritize purely material values, these alternative modes of thought are deemed 'unnecessary,' leading to their devaluation and marginalization. What does the infiltration, of capitalism into the collective unconscious signify? What are the sustainable forms of consciousness, and how do they relate to our perception of nature, as well as to communal and ritualistic aspects? Is it possible to reengage with the original complexity of thoughts in the contemporary contexts?

Keywords: irrational consciousness, postmodern identity, collective unconscious, eco-awareness, rituals, phenomenology

„Nem azonosíthatjuk magunkat értelmünkkel; az ember nem pusztán értelmes lény, nem tud csak az lenni, és nem is lesz soha csak az. [...] Lényünk irracionális oldalát nem tudjuk kiirtani, de nem is szabadna megtennünk.”
(Jung 2000: 48)

A téma felvetése

A jelenkor komplex és összefonódó válságai, amelyek a kapitalizmus korábbi tapasztalataihoz képest is ismeretlen méreteket öltenek, nem csupán gazdasági, politikai, vallási vagy ökológiai aspektusból értelmezhetőek, hanem az emberi gondolkodásmód, az egyéni és kollektív tudati valóságok dimenziójában is. Feltételezzük, hogy az emberi gondolkodás eredendően egyetemes jellegű, abban az értelemben, hogy integrálja mind a racionális, mind az úgynevezett 'irracionalis' tapasztalatokat a világ rendjében. Az 'irracionalis tudat' kifejezés alatt, a gondolkodás racionális jellege melletti, összetett, mágikus, mitikus, szimbolikus jellegű gondolkodást, valóságérzékelést és értelmezést értjük. Hipotézisünk szerint, a nem-emberi valósággal való, egységes szemlélet emlékei a tudatunkban rejtőznek, azonban a modern világ zajai elnyomják ezeket. Az említett gondolkodásmódok egymást kiegészítő, értelmet formáló mechanizmusa hozzájárulhat a valóság mélyebb érzékeléséhez és értelmezéséhez, amely végső soron az eredeti, komplexebb gondolkodás megnyilvánulása volna.¹ Az irracionális gondolkodás az emberi természet olyan alapvető, meghatározó aspektusa, amely az érzelmek, az ösztön, az intuíció, és a tudatalatti mentális folyamatok szerepéből fakad, és amely hosszú ideig kiegyensúlyozottan létezett együtt a racionális tudattal. Az emberi elme nem működik tisztán racionálisan, vagy logikusan, hanem egy sokkal rétegzettebb érzelmi és tapasztalati síkokkal át-szótt valóságban.

Jelenünk szinte már csak racionális és tudományos magyarázatok által definiálja magát, miközben egyre kevesebb konkrét tudással rendelkezünk saját valóságunkról, bár látszólag mi irányítjuk azt. A 'fenntarthatóság', vagy a

¹ A tanulmány nem tér ki olyan antropológiai kérdésekre, mint az úgynevezett 'primitív gondolkodás', vagy a gondolkodás társadalmi természete, és nem az egyes kultúrák és népek közötti összehasonlítás módszere felől közelíti meg a témát. A cél természetszemléletünk megváltozott jellegéből fakadóan tudatunk működésének irracionális rétegeinek elemzése, melyek a domináns kapitalista narratíva mellett alulreprezentáltak.

‘fenntartható fejlődés’ kifejezések gyakran jelennek meg a közbeszédben és a szakirodalomban, ám problematikájuk éppen a bennük rejlő hamis állításban rejlik: jelenlegi állapotunk fenntartható. „Az élő rendszerekben zajló folyamatokat ugyanis csak addig nevezzük fejlődésnek, ameddig a rendszer teljesítményeinek növekedése úgy megy végbe, hogy a rendszer megújulásához szükséges erőforrások a növekedéssel arányos, vagy ennél nagyobb mértékben állnak rendelkezésre.” (Lányi – Farkas 2010: 13) A tudatban érezhető, valamint a konkrét valóságban megélt elidegenedés a kollektív képzeletvilág szűköségében is megfigyelhető, ami ellehetetleníti az alternatív jövőképek megfogalmazását.² Érezhető a szakadék természethez fűződő viszonyunkban, amely érzelmi és intellektuális távolságot is jelent, és amely mára totális kiaknázássá változott. A természetről alkotott felfogás megváltoztatása ugyanakkor egy olyan kardinális szempont, amely nélkül létezésünk is fenntarthatatlan. A természet vagy a valóság mélyebb megragadása, mindig is könnyebb volt a művészetben, szimbólumokon, ünnepeken – tehát az ’irracionális’ megközelítéseken – keresztül, amelyek intuitív módon képesek sejtetni azt, amit a nyelv nem tud kifejezni. Korábbi társadalmak irracionálisnak tűnő cselekedetei, amelyek átszövik mindennapjaikat és rítusaikat is, különös figyelmet igényelnek, mert olyan ősi, archaikus elemeket hordozhatnak magukban a természetszemlélet mikéntjéről, amelyek évezredek során fennmaradtak a tudatban.³ A kollektív tudatba ágyazódva, ezek a tudások nem feltétlenül vesztek el, csupán felülíródtak.

A neoliberais értékrend totalitása, a közösségek hiánya, valamint a munka és a szabadidő közti határ elmosása logikusan eredményezte ünnepeink kiüresedését és eltűnését is. Az ünnep pedig emlékeztet, hogy az emberi konstrukciók,

² Mark Fisher ’prekorporáció’ elmélete szerint 1989 óta a neoliberais fordulattal egy olyan transzperszonális, a kollektív tudattalan szintjéig hatoló, ideológiai séma ágyazódott be a tudatunkba, melynek hatása következtében mára képtelenek vagyunk elképzelni bármilyen alternatív gazdasági berendezkedést, amely az életformát, a természetszemléletet és a társas-viszony-rendszereket is magában foglalná (Fisher 2021)

³ Az emberi gondolkodás történeti fejlődése során a kultúrát átszövő irracionális cselekedetek, az ünnepek, rítusok, és hiedelmek nem csupán keretezték az emberi élet folyását, hanem alapvető szerepet játszottak a világ értelmezésében, a társadalmi kapcsolatokban, és a természethez való hozzáállás mikéntjében is.

társadalmi rendszerek, valamint saját életünk mintázatai ciklikusan megkérdőjelezésre és megújításra szorulnak. Látható igény formálódik a ritualitás közösségi szintű megélésére, valamint arra, hogy újra valóságos kapcsolatba kerüljünk embertársainkkal, és valamilyen módon a természettel is. Észrevehetjük, hogy az elmúlt évtizedekben a tudományos módszertan mellett egyre nagyobb teret nyertek különféle alternatív megközelítések, hiszen az ember alapvető szükséglete és vágya a világ történéseinek megértése (Kapitány – Kapitány 2012). Ha jelenlegi valóságunk, és az általa okozott folyamatos kártétel fenntarthatatlan is, mindazonáltal vannak aspektusok, amelyek kétségtelenül fenntarthatóak; ilyen például az emberi tudat fejlődése, annak kiteljesítése, amely önmagát meghaladva hozzájárulhat az emberség – eredendő létünk – kibillent egyensúlyának helyreállításához. Visszatérni az eredeti, komplexebb tudatműködéshez, valamint az emberséget a nem-emberi világokra is vonatkoztatni – fenntartható.

Fenntartható tudatformák

Az alábbiakban mentális megközelítések, percepciók struktúrák ’irracionalisabb’ példáit tekintjük át röviden és vázlatosan. Az elemzett példák nem a pszichológia, sem az antropológia tudományos keretrendszeréből származnak. A vizsgálat fókuszában és a felvillantott példák kiválasztása során az alábbi kérdésselvetések merültek fel: Mely szemléletmódok erősödhetnek fel a tudat mélyrétegeiben, illetve a testen – mint test és szellem osztatlan szintéziséen – keresztül? Hogyan jelentek meg régen, és hogyan játszhatnak szerepet ma ezek a mintázatok, a kortárs ünnepi gyakorlatokon keresztül? Miként kapcsolódik az adott tudatforma természetszemléletünk megújításához, fenntarthatóságához?⁴

Szimbolikus gondolkodás

A szimbolikus gondolkodás alapja, hogy az észleletek mindig egy magasabb rendű komplex rendszerbe ágyazódnak. Tehát minden jelenség, tárgy tulajdonképpen egy magasabb idea kifejeződése,

⁴ A fent taglaltak alapján a tanulmányban nem kerül kifejtésre (vagy csak említés szintjén) az archaikus, animisztikus, totemisztikus, misztikus, mágikus, a játékos, mese-hit vagy narratív alapú gondolkodás, az álom és a kollektív tudatalatti szerepe, amely természetesen nem azt jelenti, hogy ezek ne lennének fontos aspektusok.

amelyben a vizuális tulajdonságok szerepe felerősödik. A szimbolizmus a középkorban élte virágkorát, amikor szinte minden alaknak, képnek, de akár emberi tulajdonságnak megvolt a nagy szimbolikus rendszerbeli helye. Ha ez talán a mai modern tudat számára elképzelhetetlennek is tűnhet, Johan Huizinga szerint „*a szimbolizmus sokkal szigorúbban egységes és átélhetőbb összefüggéseket kínáló világgépet teremtett, mint amire a kauzális természettudományos gondolkodás képes.*” (Huizinga 2022: 261) A holland kultúrtörténész szerint valódi szimbolikus azonosításról akkor beszélhetünk, amennyiben a jel és a jelölt lényegileg elválaszthatatlanok, tehát a szimbólum és a szimbolizált inherensen egymás részei. „... *mai gondolkodásunkkal is képesek vagyunk bármely pillanatban így látni őket, ha kicsit is visszahelyezkedünk [...] a gyermek, a költő, és a misztikus lelkivilágába, akik számára a dolgok természetes teremtett állapota benne foglalhatik általános sajátosságukban*” (ibid: 259). A középkor realizmusa tehát szimbólumoktól burjánzó jelekben kifejeződő kimondhatatlan, szentség, isteni valóság. A megszemélyesítés vagy antropomorfizálás, lényegi aktus a szimbolizmus realitásában. A gondolat vagy idea annak önön lényegével felruházódik, és objektifikálódik – mintegy a megszemélyesített valóságban ölt testet. Mivel életünk történései szintén beleszövődnek egy nagyobb egész, a kozmikus rend, a világ titkos értelmének egészébe, a szimbolikus gondolkodás ezáltal nyugalommal tölti el a létezését, és a mindennapi dolgok értelme is magasabb fokra emelkedik.

A szimbólumok jelentését sosem tudatosan érzékeljük, hanem intuitívan, intenzíven átélt jelentőséggel. Más szemszögből, a szimbólumok magukba sűrítik mindazt, ami tudható a világról, így az abból eredező érzelmeket és erkölcsi rendet is – állítja Clifford Geertz (2001). Tapasztalataink értelmezése és rendbe foglalása ugyanakkora szükséglet, mint a biológiai szükségletek, tehát a szimbólumokkal telített jelenségek, – a vallás, a művészet, az ideológiák – nem csupán a külső valóságot leíró eszközök, hanem a világ működésére, annak érthetetlen aspektusaira adott válaszok Geertz megfigyelésében. Így a szimbolikus tartalmak és cselekedetek – hiedelmek, rítusok – kontextusukból nem kiragadhatóak, hanem éppen arra szolgálnak, hogy az élet különböző megértésének eszközeként lássuk őket. (Geertz 2001: 24)

A szimbolikus gondolkodás tehát segít áthidalni nyelvünk korlátozottságát, egyéni kódrendszerként színes kultúrákat alkot, és életünk is mélyebb jelentést hordoz általuk. A kulturális antropológusok,

Kapitány Ágnes és Gábor, öt évtizede foglalkozva a szimbolizáció jelenségével, hangsúlyozzák azt a kulcsfontosságú állítást, miszerint az ember mindig is a totalitásból kiragadva – a fogalmi-logikai gondolkodás mentén – értelmezi a természetet, amely magával hordozza azt is, hogy más összefüggéseket figyelmen kívül hagy (Kapitány – Kapitány 2021: 16). A szimbolikus gondolkodás az ‘eredeti egység jegyében’ működő, ahhoz ‘visszatérítő’ tudati mechanizmus, amely ezeket az egyszerűsítéseket és hiátusokat kiegészítve, teljes képpé formálja az értelmezett jelenséget. A differenciálatlan totalításra nyitott érzékelés korábbi tehát, mint a fogalmaink közötti distinkció (ibid 2021: 20). Az érzékelés ezen formája egy olyan nyitott állapotot is sugall, amelyben a tudat nem korlátozódik a megszokott határok közé, hanem teljes mértékben befogadja a világ komplexitását, képes felülemelkedni a logika keretrendszerén.

A ‘beleézés’ fogalma érzékletesen szemlélteti azt az ősi gondolkozásban ismert formulát, amely szerint bármilyen növény vagy tárgy lehet étellel telített. Az animisztikus szemléletben az élet nem korlátozódik csupán az élő organizmusokra. Ez a szemléletmód abban nyerhet értelmet, hogy egymásra vonatkoztatva léteünk, ‘beleérezünk’ a tapasztalati világba, közösen alkotjuk a valóságot. Az egymásra vonatkoztatás mozzanatát pedig értelmezhetjük a szimbolizáció mechanizmusaként Lévi-Strauss nyomán: „...*a jelenségeket összekapcsoló szimbolizáció állandóan tudatosítja azt, hogy a különböző valóságtípusok egyszerre vannak jelen a valóságban, és kölcsönösen meghatározzák egymást...*” (ibid 2021: 21).

A szimbólumok rítushoz kapcsolódó szerepe alapvető, ám azok vizsgálatában a legfőbb kérdés nem maga a rituális szimbólum formája, hanem annak mögöttes tartalma, és a kettő kölcsönös viszonya egymáshoz (Hylland Eriksen 2006: 263-284). Az az elképzelés, hogy hatással lehetünk életünkre, vagy befolyásolni tudjuk a természet folyamatait, tehát annak szereplőivel közösen osztozunk a létezésen, alapvető, mágikus gondolkodásforma – ez pedig az ember legősibb világgépe (Kapitány – Kapitány 2020).

Mitikus gondolkodás

A mitikus gondolkodás olyan irracionális tudatforma vagy világgép, amely az emberi tapasztalatok narratív és szimbolikus kifejezéséből építkezik. Célja a tapasztalt és a tapasztalaton túli, elgondolt

jelenségek értelmezése. Első fontos meghatározója, hogy a világ és a benne létezők mind egy, élő, összefüggő egység részei. Az oksági összefüggések helyett analógiás és szimpátián – hasonlóságon, vagy érintkezésen – alapuló kapcsolatok és cselekedetek kerülnek előtérbe.

A mitikus gondolkodásban a természet animált, szellemi és szimbolikus jelentéssel bíró létező. A fizikai folyamatok, a természet ciklikussága és elemei nem pusztán jelenségek, hanem felsőbb erőket testesíthetnek meg. A mitikus tudatforma a természet ritmusával összhangban, talán legtisztábban a földművelő, állattartó társadalom ünnepein és mindennapokhoz való viszonyán keresztül szemléltethető, érthető meg. Alapja a részvétel, a részeseülés, a szimpátia, amely szerint azok a dolgok, amelyek kapcsolatban vannak vagy voltak egyszer, osztoznak sorsukon is. A szimpatikus mágia alapvetése a rész-egész viszony, melyben egy tárgy vagy élőlény bizonyos része képviseli az egészet, és a kis rész által mágikusan befolyásolható az egész. A rész-egész (pars pro toto) viszony rengeteg népi hiedelem és mese almozanata is (Horn 2018). A mitikus gondolkodás számára mindaz, ami anyagi, tartalmazza a szellemi aspektust is, így például egy tárgy képzete nem csak minőségi, de fogalmi jelleggel is bír, míg a tér nem pusztán fogalmi, de mindig minőségi jelentésű is. A szimpatikus és analógiás mágia gyakorlatai nem csak a magyar földművelő és állattartó társadalomban, hanem Európa-szerte elterjedt gondolkodásmód és eljárás volt, helyileg változó szokásokkal, és tárgyi kultúrával.

A mitikus gondolkodás nem egy múltbeli működésmód, ma is alapvetően része a tudatunknak, csupán 'civilizált' személyiségünk attribútumai jobban dominálnak, de „pillanatnyi lélekállapotunk is releváns változó: intenzívebb érzelmek esetén minden embernél jellemzőbb a mitikus gondolkodás, mint például a töprengés során; erősebb az álomban, mint ébren; jelenvalóbb műalkotások megéltései, mint gyakorlati vagy elméleti tevékenység során” – fejt ki Horn András, a mitikus gondolkodás és az irodalom kapcsolatáról szóló átfogó könyvében (ibid: 22).

A mitikus gondolkodáson alapuló – nagyrészt mezőgazdasági célzatú, termékenységvarázsló vagy időjárást befolyásoló – rítusok így nem pusztán szimbolikusak, hanem a természet működését is mágikusan befolyásoló aktusok, amelyek az ember és természet kölcsönös létezésén alapulnak. Mivel minden jelenség összekapcsolódik és kölcsönhatásban van, ezen ünnepek mintegy a híd szerepét töltik be az emberi és a kozmikus rend között.

Mitologikus gondolkodás

A mitologikus gondolkodás egy olyan világmagyarító módszer, amely az emberi élet dilemmáit szimbolikus történeteken keresztül jeleníti meg. A gondolkodás középpontjában mítoszok állnak, olyan történetek, amelyek a világ eredetét, kozmogóniáját, működését, és az emberi élet alapvető kérdéseit magyarázzák, szimbolikus karakterek életútján keresztül. A mitologikus gondolkodás nem csak a társadalmi rend értelmezésére, fenntartására szolgáló segítség, hanem a belső dimenziókat is tükrözi egy egységes, összefüggő rendszerben.

E gondolkodásmód a racionalizált tudományos világban marginalizálódott, de manapság a világ újra a mítoszok felé fordul, hiszen „az egyoldalú racionális gondolkodás a világ leképezésére és magyarázatára mindig csak egy oldalról képes.” (Kapitány – Kapitány 2012: 9) A mitologikus gondolkodásmód iránti nagy érdeklődés⁵, pontosan azt mutatja, hogy a globális ipari társadalom szellemi elidegenedése kiábrándultságot okozott, és óriási igényt támasztott a szimbolikus rendszerek visszatérésére (ibid). Ahogy említettük, az ember egyik alapszükséglete a mindennapi életre vonatkozó, racionalitáson túlmutató magyarázatok megléte, amelyekhez folyamodhat. A világ komplexitását az emberi tudat képtelen maradéktalanul megragadni, így ez a gondolkozásforma „nagy arányban éppen abból a feszültségből táplálkozik, ami a teljes bonyolultságában érzékelt világ és az összefüggéseire vonatkozó ismeretek hiánya között keletkezik” (ibid: 12). A mitológiai gondolkodás nem egyéni, hanem kollektív jellegű, és amint ezen ősi elemeket elnyomják – vallás által vagy tudományos módszerekkel – azok a tudattalanba kerülve, destruktív módon a felszínre kerülhetnek – vélekedik Jung (Jung 2000). A mitologikus gondolkodás fontos eleme az önmegértés, az ember helyének és szerepének értelmezése a magasabb erők rendjében. Így e szemlélet reneszánsza talán biztató lehet, amennyiben a tudat valóban képes kilépni a materialista felfogásból, és felismerni a magasabbrendű értékeket.

Intuitív gondolkodás

Tudatunk szellemi válsága sok tradicionális gondolkodó szerint abban is megmutatkozik, hogy már nem tudjuk a tudatosságot intuitív módon alkalmazni a racionálison kívül. Az intellektív

⁵ Népszerű, kulturális termékekben megjelenő formái pl.: könyvek, filmek...

megismerés képessége ugyanis túlmutat a materiális világon, a megérzések ekkor spontán, 'irracionalis' módon jelennek meg a tudatban. Az intuíciónál gyakran vizuális természetű, amely sejtet, sugall valamilyen döntést, állítást egy adott jelenségről. Az intuitív felismerésben azonnali megértés és értékítélet alakul ki, anélkül, hogy összekapcsoló, logikai magyarázatokra lenne szükség. A belső impulzusok nem racionális elemzés eredményeként jönnek létre, hanem a korábbi tapasztalatok, emlékek és érzelmi mintázatok spontán aktiválódásából, és szubjektív meggyőződésből származnak. Az intuíciónál megelőzi a tudatos gondolkodást, és előzetes narratíva nélkül ad válaszokat, amelyet a racionális logika nem tud megragadni.

De mi a helyzet a természettel kapcsolatos impulzusokkal? Az emberiség feltehetően érzéki és érzelmi vonzalmat táplál a természet iránt, amelyet a 'biofilia' elmélete hangsúlyoz. Az Edward O. Wilson biológus által kifejtett gondolat szerint, az emberek ösztönös, veleszületett hajlama az élet más formáihoz való kapcsolódásra való készlet, amely abszolút biológiai eredetű, és nem kulturális konstrukció (Wilson 1986). A természeti elemekkel való kapcsolat az emberi psziché mélyrétegeiben gyökerezik, amely a létezés egységes, összhangra törekvő mélységét is kifejezi. Glenn Albrecht, ausztrál ökofilozófus állítja, hogy az antropocén földtörténeti korszakból a jövőben a 'szimbiocénbe' lépünk majd át – kölcsönös egymásrautaltságban élve a természettel –, amelynek pszichológiai alapja pontosan a velünk született 'biofil' jellemvonásunk és annak érezhető felerősödése (Albrecht 2019).

A természetben megélt érzelmi valóság finoman sugallja a világban elfoglalt szerepünket, ha maga az érzet, nem is bír ilyen mértékű definiáltsággal. Ez az irracionális – szinte metafizikai – kötődés egyszerre foglalja magában tehát az érzelmi, morális, esztétikai dimenziókat. Mircea Eliade szerint az a világszemlélet, amelyben az ember szentnek értelmez bizonyos dolgokat és aktusokat, a létezés magasabb szintje. A szentség nem feltétlenül kötődik valláshoz, hanem megnyilatkozhat – tárgyban, helyzetekben, relációkban – hierophániákban. Ezek az akár hétköznapi, Eliade szóhasználatában 'egészen más' természetű dolgok lehetővé teszik azt, hogy a szentséget mindenben felismerjük, amelyet a vallástörténész vallási élménynek nevez: „...*azon emberek számára, akiknek vallási élményük van, az egész természet kozmikus szentségként nyilvánulhat meg. Ilyenkor a kozmosz egésze hierophániává válik.*” (Eliade 1987: 8)

Az érzékek szerepe

A természettudományos gondolkodás nem a közvetlen tapasztalatra épít, hanem az észlelet analizálására, törvényszerűségeinek feltárására. A kényszeres racionalizáló mechanizmus viszont megakadályozza annak tényleges tapasztalattá alakulását a pillanatban. Ahogyan szemlélem a fák levelei között átsűrődő napsugarakat, nem tudok csupán elmerülni annak szépségében, hanem azon kezdek el gondolkodni, hogy milyen érdekes a fény kettős természete, amelytől ezáltal le is választom 'magamat' – és tárgyiasítom 'azt', mint annak megfigyelője. Én-Az viszony, nem pedig a buberi értelemben ismert Én-Te reláció.

Az érzékek szerepének alulreprezentáltsága szintén a karteziánus látásmód elterjedésével vette kezdetét, mely által a tudatunkra testetlen valóságként, a testünkre pedig hierarchikusan, alárendelt valóságként tekintünk, pusztán materiális szinten. Ezáltal az egyén világra és önmagára vonatkozó nézete is hierarchikus marad, erősítve az individuum szerepét a kollektívával, a mesterségest a természetessel szemben. A modern ember alkalmazkodásra való képessége a testi és lelki világok között így szükségszerűen önképzavarba torkollik, és a test mintegy eszközzé válik (Lányi 2010). Az életet ugyanakkor nem racionális gondolataink, hanem valós, átélt tapasztalataink alkotják. Erre az ellentmondásra reflektál többek között, a mára oly népszerűvé vált 'szómaesztétika' (Shusterman 2008, 2012).

A testet és a tudatot próbáljuk meg egységesen, egymástól elválaszthatatlan létezőként értelmezni, mint élő-tapasztaló test. Az Edmund Husserl, majd később Merleau-Ponty által megfogalmazott fenomenológia ezt a gondolatot fejti ki; az érzékszervi tapasztalatok a valóság megértésében kulcsfontosságú szerepet játszanak, mi több, a test a fő közvetítő membrán az érzékelés folyamatában. A megértés legfőbb célja a tudat absztrakciójának ellenében az emberi önmegértés megőrzése és folyamatos fenntartása. A cél nem az idegen világokkal való találkozás és ütköztetés, hanem pontosan a bennünk lévő másikkal való együttérzés (Merleau-Ponty 2020). Merleau-Ponty megerősíti és aláhúzza az állítást: a test az észlelés és tapasztalás valódi alanya, filozófiájában a test és tudat szorosan összekapcsolódnak, így az érzéki tapasztalatok elengedhetetlenek ahhoz, hogy megértsük a világot. A külső környezet és a szubjektum között a test közvetít, a test a kapcsolat lehetősége és fenntartója is.

A testi érzékelés maga a befogadás és a spontán reakció, amely egy mélyen beágyazott és magas

szintű öntudatlan és ösztönös feltalálóképességet sejtet. Talán, ha e képesség természethez fűződő viszonyait vizsgálánk, közelebb kerülnénk a 'környezetünkhez' is, hiszen együtt igazodunk ehhez a világhoz. Honnan ered ez az ösztön, miben viselkedünk hasonlóan a természet működéséhez? A verbális tudattól függetlenül alakul ki ez a tájékozódás és érzékenység, akárcsak az állatoknál vagy növényeknél. Lehetséges-e újratanulni ezt az érzékiséget és elsajátítani az egységes dinamikus kölcsönhatásban való szemléletet, ahogy David Abram ökofilozófus ír róla? „Az általam észlelt dolgokban összekapcsolódnak érzékeim, pontosabban minden észlelt dolog koherens módon összefogja érzékeimet. Magát a dolgot éppen emiatt tapasztalhatom meg az erők középpontjaként, mint egy új élmény magját, a Másikat.” (Abram 2022: 75)

Az észlelő és az észlelt közti viszony, a fizikai valóság az, amely közvetít, és kölcsönhatásba léptet. A végtelen, de felszínes érzéki ismétlések által stimulált világában nem csoda, hogy nem ismerjük fel könnyedén a test-szubsztancia organikus eredetét és képességét, azt a részvételi formát, amellyel szólásra bírhatjuk az addig számunkra csendben lévő bioszférát, és az anyagi világot. A test és a természet közötti összefonódottság nem csupán biológiai, hanem filozófiai és fenomenológiai aspektusokat is magában foglal, hiszen az emberi test folyamatosan kölcsönhatásban van környezetével. Az ünnepi időben történő interkorporális létállapot – a testek közötti, egymásra visszaható kölcsönös kapcsolat – vizsgálata nem csak a közösségi összefonódásra irányítja rá a figyelmet, hanem arra is, hogy miként válhat a test, kiterjedt közvetítő közegként a természet részévé – fenntarthatóvá.

Van-e lehetőségünk és egyáltalán időnk visszafordítani a pusztítást és fenntarthatóvá tenni a létezést? Talán akkor, ha végre felismerjük, hogy „emberi értelmünk gyökere és rejtett hordozója épp-hogy a minket körülvevő nem emberi formák sokaságához fűződő elfeledett kapcsolatunk.” (Abram 2022: 63)

Záró gondolatok

Mi indokolja tehát a tapasztalás, a megismerés és az értelemalkotás irracionális aspektusainak újragondolását a természettől való szélsőséges eltávolodásunk fényében? Az antropocentrikus felfogás dominanciáján való túllépés, a másik létezőbe való 'beleézés' képessége, a világ egységesebb szemlélete, ezáltal egy alázatosabb, közös részvételen

alapuló létforma. A túlzott racionalitást és absztrakciót a megismerés vágyán kívül a félelem is vezérli, hiszen kiszámíthatóvá teszi a létezésünket fenyegető külső valóságot – így a 'biztonságos' rend újraértelmezése félelmetesnek tűnhet. Az Eliadeféle 'világra való nyitottság' talán éppen ezt jelenti, az emberi kontroll elengedését, amely a létezésbe vetett bizalmon alapul. Irracionálisnak számító tudatformáinknak, és a megismerés testi aspektusának újbóli érvényesítésével nem csupán elismerjük saját racionális korlátozottságunkat, de ezáltal egy újfajta megismerés lehetőségéhez jutunk. A tudat felszabadítása, aktivitása és a tapasztalatok valóságos megélése elvezethet a megismeréshez (Hauschka 2005). A fenntartható 'irracionális' tudatformák az embert nem leválasztják, hanem újra összekapcsolhatják a valósággal. A szubsztancia képes arra, hogy a közömbösség helyett nem a külvilágban, hanem saját belső világában újraértelmezze a valóságot, a természetet, amely nem antropomorf. Amennyiben ezt megteszi, szellemi lényként maga is kilép antropomorf létéből, és immáron a végtelenhez való viszonyában jelenik meg – tanácsolja nekünk Tamás Gáspár Miklós (Tamás 2022).

Jegyzet:

Szeretnénk köszönetet mondani Kapitány Ágnes és Gábor témavezetőimnek, a kézirat szövegének észrevételezéséért és korrigálásáért, valamint a doktori kutatásom folyamatos és alapos gondozásáért.

Felhasznált irodalom:

- Abram, David 2022 *Az érzékek igézete. Észlelés és nyelv egy több mint emberi világban*. Polaris Kiadó, Budapest.
- Albrecht, Glenn Anthony 2019 *Earth Emotions. New Words for a New World*. Cornell University Press, Ithaca.
- Bronowski, Jacob 1986 *A természet logikája*. Európa Kiadó, Budapest.
- Eliade, Mircea 1987 *A szent és profán. A vallási lényegről*. Európa Kiadó, Budapest.
- Fisher, Mark 2021 *Kapitalista realizmus. Nincs alternatíva?*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Geertz, Clifford 2001 *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások. Második, javított kiadás*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Hauschka, Rudolf 2005 *Szubsztanciálatlan*. Natura Kiadó, Budapest.

- Horn András 2018 *Mitikus gondolkodás és irodalom. Irodalmi modalitás*. Reciti, Budapest.
- Huizinga, Johan 2022 *Őszi Középkor*. Helikon, Budapest.
- Hylland Eriksen, Thomas 2006 *Kis helyek- nagy témák. Bevezetés a szociálintropológiába*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Jung, Carl Gustav 2011 *Az archetipusok és a kollektív tudattalan*. Scolar Kiadó, Budapest.
- Jung, Carl Gustav 2000 *Bevezetés a tudattalan pszichológiájába*. Európa Kiadó, Budapest.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 2012 A modern mitológiák elemzésének kérdései. *Replika*, (80.) 3: 9-27.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 2020 Archaikus tudatformák továbbélése. *Kultúra és Közösség*, (IV.XI.) II: 117-127.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 2021 Bevezetés. In Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor *A szimbolizáció. (Hogyan cselekszünk szimbólumokkal?)*. Ventus Commerce, Budapest. 11-27.
- Lányi András 2010 Miért fenntarthatatlan, ami fenntartható?. In Lányi András – Farkas Gabriella szerk. *Miért fenntarthatatlan, ami fenntartható*. L'Harmattan Kiadó, Budapest. 12-62.
- Lányi András 2010 *Az ember fáj a földnek*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Lévi-Strauss, Claude 1968 *The Savage Mind*. Weidenfeld & Nicolson, London.
- Merleau-Ponty, Maurice 2020 *A látható és a láthatatlan*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Shusterman, Richard 2008 *Body Consciousness. A Philosophy of Mindfulness and Somaesthetics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Shusterman, Richard 2012 *Thinking Through the Body: Essays in Somaesthetics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Tamás Gáspár Miklós 2022 *Öt tanács a hazának*. (2025. 01. 10-i letöltés, Mérce, <https://merce.hu/2022/12/26/tgm-ot-tanacs-a-hazanak/>)
- Wilson, Edward Osborne 1986 *Biophilia. The human bond with other species*. Harvard University Press, Cambridge.